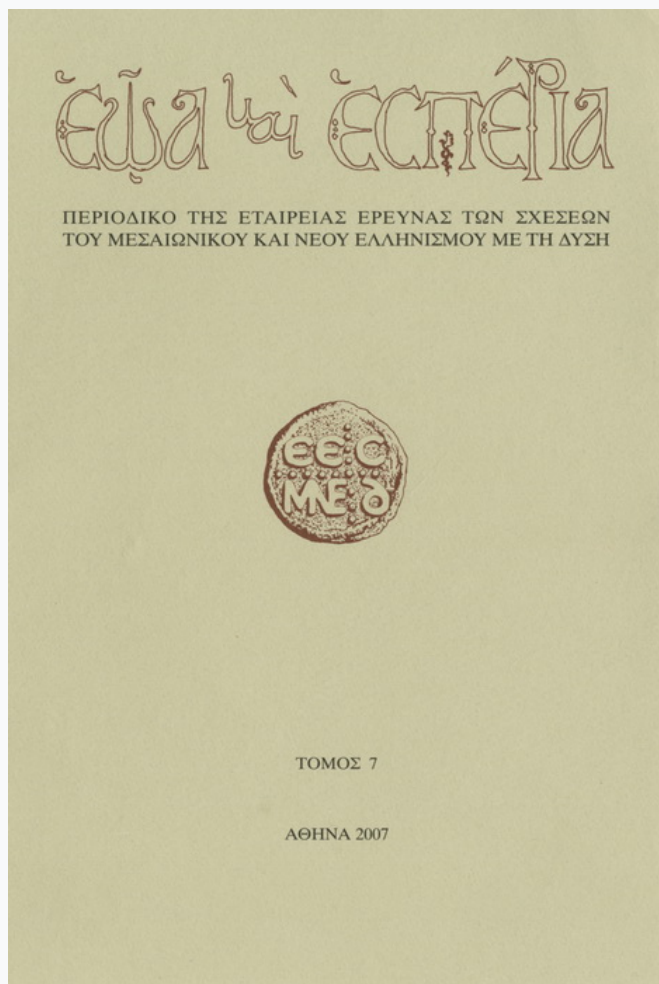

Eoa kai Esperia

Vol 7 (2007)

**ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ
ΤΩΝ ΠΡΕΣΒΕΙΩΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΡΗΤΗΣ (130Σ-150Σ ΑΙΩΝΑΣ): ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ**

ΜΑΡΙΝΑ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

doi: [10.12681/eoaesperia.86](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.86)

To cite this article:

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ Μ. (2007). ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΡΕΣΒΕΙΩΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (130Σ-150Σ ΑΙΩΝΑΣ): ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ. *Eoa Kai Esperia*, 7, 149–171. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.86>

**ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ
ΤΩΝ ΠΡΕΣΒΕΙΩΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΡΗΤΗΣ (13ος-15ος ΑΙΩΝΑΣ):
ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ***

Η Κρήτη, ως η πρώτη κτήση της Βενετίας στην Ανατολή, αναδείχθηκε σε πεδίο εφαρμογής πειραματικών πολιτικο-κοινωνικών μορφών οργάνωσης, οι οποίες αποτέλεσαν στη συνέχεια σημείο αναφοράς για την εσωτερική οργάνωση του υπόλοιπου βενετοκρατούμενου χώρου¹.

Όπως είναι γνωστό, οι Βενετοί, για να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της κατάκτησης του νησιού, υιοθέτησαν το σύστημα του στρατιωτικού αποικισμού, βασισμένο σε φεουδαρχικούς κανόνες, ενώ παράλληλα το οργάνωσαν διοικητικά σύμφωνα με το αυστηρά συγκεντρωτικό μητροπολιτικό πρότυπο, με επικεφαλής τον δούκα και τους δύο συμβούλους του. Οι τρεις αξιωματούχοι αποστέλλονταν για δύο χρόνια από τη Μητρόπολη και συγκροτούσαν την τοπική διοίκηση με έδρα τον Χάνδακα. Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, το νησί χωρίσθηκε κατά το πρότυπο της Βενετίας σε έξι εξοχίες ή «σεξτέρια» (*sestieri*), που πήραν το όνομα των αντίστοιχων βενετικών, και υποδιαιρέθηκαν σε τούρμες. Στην πράξη όμως η διαίρεση σε σεξτέρια δεν εφαρμόσθηκε παρά μόνο στην περιφέρεια του Χάνδακα και ήδη στις αρχές

---

* Η παρούσα μελέτη υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Ελληνικές Κοινότητες και Ευρωπαϊκός Κόσμος (13ος-19ος αι.). Μορφές αυτοδιοίκησης, κοινωνική οργάνωση, συγκρότηση ταυτοτήτων» του προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ II, που πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών υπό την επιστημονική εποπτεία των καθηγητριών κ.κ. Όλγας Κατσαρδής-Hering και Αναστασίας Παπαδία-Λάλα και της αναπληρώτριας καθηγήτριας κ. Μαρίας Ευθυμίου. Η μελέτη χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ II στο πλαίσιο του προγράμματος «ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ - Ενίσχυση Πανεπιστημιακών Ερευνητικών Ομάδων» με ποσοστό 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και με ποσοστό 25% από Εθνικούς Πόρους.

1. M. GALLINA, *L'affermarsi di un modello coloniale: Venezia e il Levante tra due e trecento, Θησαυρίσματα* 23 (1993) 27-29· ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.). Μια συνθετική προσέγγιση, *Βενετία* 2004, σ. 52-53. Θα ήθελα και από αυτήν τη θέση να ευχαριστήσω τον κ. Κ. Ε. Λαμπρινό, ερευνητή του Κέντρου Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, για τη βοήθειά του σε ζητήματα σχετικά με την χρησιμική ευγένεια.

του 14ου αιώνα είχε αντικατασταθεί από τέσσερα διοικητικά διαμερίσματα (*territorii*) ή ρεκτορίες: του Χάνδακα, των Χανίων, του Ρεθύμνου και της Σητείας. Η γη, κρατική, εκκλησιαστική και ιδιωτική, περιήλθε στο βενετικό Δημόσιο και ακολούθως μεγάλο μέρος της αποδόθηκε, με τη μορφή φεούδων, στη νεοεγκατεστημένη λατινική Εκκλησία και τους βενετούς αποίκους, που κατέφθασαν στο νησί σε διαδοχικές φάσεις από το 1211 ως το 1252. Οι άποικοι ονομάστηκαν *feudatarii* ή *feudati* και, ανάλογα με την κοινωνική τους προέλευση, έλαβαν ως φέουδα *cavallerie* (καβαλαρίες ή ιππικά φέουδα) ή *serventerie* (μικρότερης αξίας πεζικά φέουδα, που αντιστοιχούσαν στο ένα έκτο μιας καβαλαρίας). Ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση της γης, οι φεουδάρχες ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν προσωπική στρατιωτική υπηρεσία προς το κράτος και να συντηρούν ετοιμοπόλεμες δυνάμεις για την υπεράσπιση του νησιού, ο αριθμός και το είδος των οποίων προσδιορίζονταν ανάλογα με τη μορφή των εδαφικών μονάδων που είχαν στην κατοχή τους².

Οι πρώτοι βενετοί άποικοι αλλά και όσοι συγκέντρωναν στο πρόσωπό τους τις ιδιότητες του «πολίτη», λατινικής καταγωγής, κατόχου φεούδου, και μάλιστα ακέραιου, αποτέλεσαν το ανώτατο ιεραρχικά κοινωνικό στρώμα και συναπάρτισαν τα συλλογικά όργανα που εμφανίζονται στις κρητικές πόλεις του Χάνδακα, των Χανίων και του Ρεθύμνου μετά τα μέσα του 13ου αιώνα: τα Συμβούλια των Φεουδαρχών και τα Μείζονα Συμβούλια. Η εσωτερική σχέση και οι εξουσίες των δύο παρεμφερών σωμάτων συγχέονται, αμφότερα πάντως πλαισιώναν τις τοπικές αρχές και είχαν συμβουλευτικό κυρίως χαρακτήρα. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, το Μείζον Συμβούλιο (*Consilium Maius*) αποτελούσε επιμέρους, αντιπροσωπευτικό όργανο του Συμβουλίου των Φεουδαρχών (*Consilium Feudatorum*), το οποίο μεταξύ άλλων επικύρωνε τις αποφάσεις της κρητικής Συγκλήτου, επέλεγε από τις τάξεις του αντικαταστάτες των συμβούλων του δούκα της

-
2. Για την πρώτη περίοδο της βενετοκρατίας στην Κρήτη, βλ. F. THIRIET, *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Paris 1959· S. BORSARI, *Il dominio veneziano a Creta nel XIII secolo*, Napoli 1966· ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της βενετοκρατίας (1211-1669)*, στο: *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, Ν. Μ. ΠΑΝΑΠΩΤΑΚΗΣ (επιμ.), τ. 2, Κρήτη 1988, σ. 109-141· Η ΙΔΙΑ, *Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο*, στο: *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, D. HOLTON (επιμ.), ΝΑΤΑΛΙΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ (μτφρ.), Ηράκλειο 1997, σ. 24-37. Ειδικότερα, για την παραχώρηση της γης στους βενετούς αποίκους και τη διοικητική διαίρεση του νησιού, βλ. Η ΙΔΙΑ, *Concessio Crete*. Παρατηρήσεις στα έγγραφα της διανομής φεούδων στους πρώτους Βενετούς αποίκους της Κρήτης, στο: *Λοιπή. Εις μνήμην Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού*, Ηράκλειο 1994, σ. 107-131, και Χ. ΓΑΣΠΑΡΗΣ, *Από τη βυζαντινή στη βενετική τούρμα. Κρήτη 13ος-14ος αι., Σύμμεκτα 14* (2001) 167-228.

Κρήτης, όταν αυτοί βρίσκονταν σε περιοδεία, και εξέλεγε ορισμένους κατώτερους τοπικούς αξιωματούχους. Τα μέλη του, που ανήκαν στις εξέχουσες οικογένειες των φεουδαρχών κάθε περιοχής, από το 1356 και εξής υποβάλλονταν κάθε έτος σε διαδικασία απόδειξης των προσόντων τους (*proba*). Κατά μια άλλη άποψη, το Συμβούλιο των Φεουδαρχών λειτούργησε, τουλάχιστον στη διάρκεια του 14ου αιώνα, εν είδει υποεπιτροπής του Μείζονος Συμβουλίου, με βασικές αρμοδιότητες την προώθηση προτάσεων που είχαν προηγουμένως εγκριθεί από το κεντρικό όργανο, την αποστολή πρεσβειών στη Μητρόπολη, καθώς και την εκλογή τοπικών αξιωματούχων και υπαλλήλων, όπως ο ταμίας και ο γιατρός των φεουδαρχών και ο ξυγροστάτης των αλεύρων. Στα μέσα του 14ου αιώνα εξάλλου μαρτυρείται ότι λειτουργούσε αποκλειστικά στην κρητική πρωτεύουσα ένα τρίτο συμβούλιο, το «Συμβούλιο των Κλητών» ή Σύγκλητος (*Consilium Rogatorum Candide, Rogati*), τα 90 μέλη του οποίου προέρχονταν κατά κανόνα από τις τάξεις του Μείζονος Συμβουλίου. Το αντιπροσωπευτικό αυτό όργανο ήταν επιφορτισμένο με την «άμεση αντιμετώπιση προβλημάτων, που αδυνατούσε να επιλύσει το πολυπληθές, δυσκίνητο Μείζον Συμβούλιο» και οι αρμοδιότητές του εκτείνονταν σε ποικίλους τομείς της τοπικής ζωής, από την άμυνα και την οικονομία ως τις εκκλησιαστικές υποθέσεις και την εξωτερική πολιτική³.

Το αρχικό σχήμα των κρητικών συσσωματώσεων δεν παρέμεινε αμετάβλητο στη διάρκεια των τριών πρώτων αιώνων της βενετοκρατίας, αλλά διαφοροποιήθηκε σταδιακά, ως απόρροια των γενικότερων κοινωνικών εξελίξεων και των ιστορικών συγκυριών στο νησί. Πρόσφατα, η Αναστασία Παπαδιά-Λάλα υποστήριξε ότι ο ισχυρός κλονισμός που προκάλεσε στις σχέσεις της Μητρόπολης με τους Βενετούς της Κρήτης η συμμετοχή των τελευταίων στην επαναστατική κίνηση, γνωστή και ως «αποστασία του Αγίου Τίτου», το 1363-1364, δεν αποκλείεται να οδήγησε τη Βενετία σε μια συνολική αναθεώρηση του ισχύοντος κοινωνικού σχηματισμού, επιδρώντας καταλυτικά στη διαμόρφωση των συλλογικών σωμάτων. Σε κάθε περίπτωση, η συλλογική οργάνωση φαίνεται ότι εισήλθε σε μια νέα εποχή στα χρόνια που ακολούθησαν την καταστολή της αποστασίας: η κρητική Σύγκλητος

3. Για τα τρία κρητικά συμβούλια, βλ. THIRIET, *La Romanie vénitienne*, ό.π., σ. 204-208· ELISABETH SANTCHI, *La notion de 'feudum' en Crète Vénitienne (XIIIe-XVe siècles)*, Montreux 1976, σ. 52-58· N. KARAPIDAKIS, *Administration et milieux administratifs en Crète vénitienne (XVe siècle)*, [Paris 1983], σ. 28-29· SALLY MCKEE, *Uncommon Dominion. Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity*, Philadelphia 2000, σ. 31-56, και ειδικότερα σ. 50-52, όπου διατυπώνεται η άποψη για τη μεταγενέστερη λειτουργία του Συμβουλίου των Φεουδαρχών· ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, ό.π., σ. 60-64.

καταργήθηκε, ενώ τα Συμβούλια των Φεουδαρχών και τα Μείζονα Συμβούλια μετεξελίχθηκαν σε ενιαία Συμβούλια/Κοινότητες φεουδαρχών-ευγενών με υποβαθμισμένες λειτουργίες⁴.

Απότοκα των εσωτερικών διεργασιών των συμβουλίων, τα κείμενα των πρεσβειών συνιστούν πολύτιμα τεκμήρια της εικόνας που σχημάτιζαν τα μέλη τους για την πραγματικότητα της εποχής τους και για τον ρόλο τους. Μας πληροφορούν για τις δραστηριότητές τους και τις προσπάθειες να διευρύνουν τις διοικητικές τους αρμοδιότητες αλλά και να καθορίσουν τις λειτουργίες του ίδιου του κοινοτικού σώματος. Από την άλλη πλευρά, οι απαντήσεις των μητροπολιτικών οργάνων στα αιτήματα των πρεσβειών, άλλοτε θετικές, άλλοτε αρνητικές, άλλοτε πάλι αναβλητικές και αόριστες, αποκαλύπτουν σημαντικές πτυχές της βενετικής πολιτικής στις κτήσεις, όπως διαμορφώθηκε στη μακρά διάρκεια. Κάτω από το πρίσμα αυτό, η καταγραφή και μελέτη των κρητικών πρεσβειών μπορεί να αποτελέσουν την αφετηρία για τη διατύπωση σειράς προβληματισμών γύρω από τις μορφές της αυτοδιοίκησης, την κοινοτική οργάνωση και τη συγκρότηση ταυτοτήτων στο νησί της Κρήτης κατά τους, καθοριστικούς, τρεις πρώτους αιώνες της βενετικής κυριαρχίας. Επειδή, ωστόσο, η επεξεργασία του δημοσιευμένου και αδημοσίετου υλικού, που συγκεντρώθηκε και καταγράφηκε σε ηλεκτρονικά δελτία στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ, με θέμα «Ελληνικές Κοινότητες και Ευρωπαϊκός Κόσμος (13ος-19ος αι.)», βρίσκεται σε αρχικό ακόμα στάδιο, στις σελίδες που ακολουθούν θα περιορισθούμε στην επισήμανση ορισμένων μόνον κεντρικών προβλημάτων και αξόνων έρευνας.

Ο θεσμός των πρεσβειών παρείχε στους πληθυσμούς των βενετικών κτήσεων τη δυνατότητα της άμεσης επικοινωνίας με τις μητροπολιτικές αρχές και της απευθείας υποβολής ποικίλων αιτημάτων, αλλά και των παραπόνων τους σχετικά με τις αυθαιρεσίες της τοπικής διοίκησης. Για τη Βενετία, οι πρεσβείες των υπηκόων της συνιστούσαν έγκυρη πηγή ενημέρωσης που, σε συνδυασμό με τις αναφορές των αξιωματούχων, της επέτρεπαν να σχηματί-

4. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων, ό.π., σ. 60-74. Για την επαναστατική κίνηση, βλ. συνοπτικά ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της βενετοκρατίας, ό.π., σ. 125-126. Για τη γεγοντολογική ανασύνθεση της κίνησης, βλ. την πρόσφατη μελέτη της MARIA MADDALENA SARNATORO, *La rivolta di Candia del 1363-65 nelle fonti veneziane, Studi Veneziani* 31 (1996) 127-153. Ας ληφθεί υπόψη και το άρθρο του Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑ, *I Coloni di Candia, τραγωδία του Ιωάννη Pindemonte, Ερανιστής* 8 (1970) 91-110. Επίσης, βλ. τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της SALLY MCKEE, *The Revolt of St Tito in Fourteenth-Century Venetian Crete: A Reassessment, Mediterranean Historical Review* 9/2 (1994) 173-204· Η ΙΔΙΑ, *Uncommon Dominion*, ό.π., σ. 133-167 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

σει πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τα προβλήματα των κτήσεων και συγχρόνως να σταθμίσει την αξιοπιστία των πληροφοριών που μετέδιδαν τα διοικητικά όργανα. Οι κάτοικοι της Κρήτης έκαναν από νωρίς ευρεία χρήση του προνομίου, όπως συνάγεται από τον μεγάλο αριθμό πρεσβειών που σώζονται στα βενετικά αρχεία, παρά τις προσπάθειες των τοπικών βενετικών αρχών σε ορισμένες περιπτώσεις να εμποδίσουν την αποστολή τους⁵.

Οι ενέργειες που απαιτούνταν για την αποστολή πρεσβειών στη Μητρόπολη ήταν αυστηρά προσδιορισμένες. Η γενική συνέλευση του Συμβουλίου αποφάσιζε την υποβολή συγκεκριμένων αιτημάτων και ανέθετε σε επιτροπή από τα μέλη της να καταστρώσει σε άρθρα το σχετικό κείμενο, το οποίο όφειλε να καταθέσει και πάλι στη συνέλευση για να γίνουν τυχόν τροποποιήσεις. Ακολουθώς, το τελικό κείμενο υποβαλλόταν προς έγκριση στην τοπική διοίκηση και στη συνέχεια παραδιδόταν στους πρέσβεις μαζί με τα διαπιστευτήρια γράμματα. Το 1318, η βενετική Σύγκλητος απέρριψε αίτημα των φεουδαρχών των Χανίων, με το οποίο αυτοί ζητούσαν να τους επιτραπεί να αποστέλλουν πρεσβείες χωρίς την έγκριση του δούκα, προφανώς σε μια προσπάθεια να αποφύγουν τις χρονοβόρες, πολυδάπανες και δυνητικά ατελέσφορες διαδικασίες. Επτά χρόνια αργότερα, το ίδιο όργανο, ικανοποιώντας σχετικό αίτημα των φεουδαρχών του Χάνδακα, αποφάσισε ότι στο εξής ο δούκας και οι σύμβουλοί του ήταν υποχρεωμένοι να επιτρέπουν την αποστολή πρεσβειών στη Βενετία, ακόμα και αν οι ίδιοι διαφωνούσαν, και να εφαιρμόζουν τις αποφάσεις των μητροπολιτικών αρχών επί των φεουδαρχικών αιτημάτων⁶.

Αφού επέδιδαν τα κείμενα στη βενετική Σύγκλητο, οι πρέσβεις είχαν τη δυνατότητα να υποστηρίξουν και προφορικά τις θέσεις τους σε ειδική ακροαματική διαδικασία. Οι απαντήσεις της Συγκλήτου, συνήθως μαζί με τα αιτήματα, καταχωρίζονταν στα επίσημα βιβλία του οργάνου, τα *Misti*, και μετά το 1440 στη νέα σειρά *Mar*, που αφορούσε αποκλειστικά τις υπερπόντιες κτήσεις⁷. Στη συνέχεια, οι αποφάσεις κοινοποιούνταν στη διοίκηση της Κρήτης, όπου καταχωρίζονταν στα αρχεία της τοπικής καγκελαρίας προς ενημέρωση των εκάστοτε αρχών⁸.

5. ΕΛΛΗ ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Πρεσβείες της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16ος-18ος αι.). Πηγή για σχεδίασμα ανασύνθεσης της εποχής, Αθήνα 2002, σ. 31· ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων, ό.π., σ. 100.

6. Παράρτημα: 27 Μαρτίου 1318 και 9 Απριλίου 1325.

7. Για τη Σύγκλητο και τις αρμοδιότητές της, βλ. A. DA MOSTO, L'archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico, Roma 1937, σ. 34-38.

8. Σ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Εισαγωγή εις τήν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδία τῆς Κρήτης ἐν τῷ κρατικῷ ἀρχεῖῳ τοῦ βενετικοῦ κράτους, Κέρκυρα [1926], σ. 39·

Αν όμως για τη διαδικασία της αποστολής των πρεσβειών είμαστε επαρκώς πληροφορημένοι, για τους μηχανισμούς μέσω των οποίων διαβιβάζονταν τα αιτήματα του υπόλοιπου εγχώριου πληθυσμού στα συμβούλια οι γνώσεις μας παραμένουν ανεπαρκείς. Μπορούμε, ωστόσο, βάσιμα να υποθέσουμε ότι όλα τα αιτήματα φιλτράρονταν προσεκτικά από τις αρμόδιες επιτροπές των συμβουλίων, πριν συμπεριληφθούν στα κείμενα των πρεσβειών, ώστε να μην θίγονται τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης.

Οι απαντήσεις που δίνονταν από τα μητροπολιτικά όργανα στα αιτήματα των πρεσβειών επέιχαν θέση νόμου, αποτελώντας σημείο αναφοράς για κάθε ανάλογη περίπτωση· γι' αυτό και έχουν σωθεί αντίγραφα πολλών από αυτές σε διάφορες αρχειακές σειρές, τόσο της κεντρικής όσο και της τοπικής Διοίκησης, όπως είναι τα βιβλία των αποφάσεων του Μείζονος Συμβουλίου της Βενετίας, η υποσειρά *Commemoriali* της σειράς των *Secreta* και το Αρχείο του Δούκα της Κρήτης⁹. Ειδικότερα, στον φάκελο (*busta*) 50bis του Αρχείου του Δούκα της Κρήτης απόκειται κατάστιχο του 17ου αιώνα, το οποίο περιέχει μεταξύ άλλων αντίγραφα 25 πρεσβειών της περιόδου 1304-1619, καθώς και χρονολογικό ευρετήριο με τα ονόματα των πρέσβων¹⁰. Στη συλλογή περιλαμβάνονται και δυο αντίγραφα επιστολής του δόγη Cristoforo Moro της 7ης Σεπτεμβρίου 1463 προς τον δούκα, τους συμβούλους του και τον καπετάνιο της Κρήτης, γνωστής ως τώρα μόνο από έμμεσες μαρτυρίες, με την οποία δίνεται διαταγή οι κρητικοί φεουδάρχες να τιτλοφορούνται στο εξής κρητικοί ευγενείς και όχι ευγενείς φεουδάρχες, όπως οι ίδιοι ζητούσαν με πρεσβεία που είχαν αποστείλει στη Βενετία τον Νοέμβριο του 1462¹¹.

THIRIET, La Romanie vénitienne, ό.π., σ. 208-211· KARAPIDAKIS, Administration, ό.π., σ. 34 κ.εξ· ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων, ό.π., σ. 102.

9. Βλ. πρόχειρα ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA, Guida generale degli archivi di Stato italiani, τ. 4, Roma 1994, σ. 887-888, 907-908, 1008-1010.
10. ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA, Duca di Candia, b. 50bis, fasc. 10, Ambascerie di Candia (1304-1619) e scritture diverse (secc. XII-XVII). Οι πρεσβείες καταλαμβάνουν τα πρώτα 228 φύλλα του καταστίχου, το οποίο αποτελείται συνολικά από 294 φύλλα. Στο χαρτί που περιβάλλει το κατάστιχο υπάρχουν οι ακόλουθες ενδείξεις: *Ambascerie. Suppliche dei Candiotti alla veneta Signoria, e risposti di questa 1304-1619. Scritture diverse in materia politica. Giornale dell'assedio del 1669. Scrittura intitolata: Le discordie de'Cristiani cagiona, sono la grandezza della casa ottomana 1590*.
11. Τη δονικική απόφαση και τη σημασία της για την ανάδειξη της κρητικής ευγένειας σε ιδιαίτερη θεσμικά κοινωνική κατηγορία έχει επισημάνει και αναλύσει διεξοδικά σε σχετική μελέτη ο Κ. Ε. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Η εξέλιξη της κρητικής ευγένειας στους πρώτους αιώνες της βενετοκρατίας, *Θησαυρίσματα* 26 (1996) 206-224.

Για την περίοδο που μας ενδιαφέρει ειδικά, εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν σε ηλεκτρονική μορφή συνολικά 40 πρεσβείες. Εκτός από είκοσι οκτώ πλήρως δημοσιευμένες πρεσβείες, μία είναι δημοσιευμένη σε περίληψη με αποσπάσματα *in extenso*, τέσσερις έχουν δημοσιευθεί ελλιπώς, δύο σε ιταλική μετάφραση και πέντε παραμένουν αδημοσίευτες. Στην καταγραφή κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθούν μια αναφορά των κατοίκων του Χάνδακα, χρονολογούμενη στην τρίτη δεκαετία του 13ου αιώνα, εξαιτίας του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει ως μοναδική έκφραση του ελληνορθόδοξου πληθυσμού, καθώς και δύο αποφάσεις της βενετικής Συγκλήτου, οι οποίες έχουν οργανική σχέση με πρεσβείες του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα. Επίσης, καταχωρίστηκε και η θεωρούμενη από τον Σπ. Θεοτόκη ως πρεσβεία των φεουδαρχών του Χάνδακα του 1346, αν και, όπως συνάγεται από το κείμενο, πρόκειται για απάντηση των αρχών σε γραπτή προσφορά (*oblatio*) «των πιστών» του Χάνδακα και των Χανίων σχετικά με την παροχή στρατιωτικής βοήθειας στον πόλεμο κατά της Ζάρας¹².

Από την άποψη της χρονικής κατανομής, ο 14ος αιώνας εμφανίζεται δυσανάλογα ευνοημένος, σε σύγκριση με τους άλλους δύο, με 26 πρεσβείες, ακολουθεί ο 15ος αιώνας με 12, ενώ για τον 13ο αιώνα διαθέτουμε μόνον 2 πρεσβείες, και αυτές αποσπασματικά σωζόμενες. Η συχνότητα της αποστολής πρεσβειών από την Κρήτη στη Βενετία στη διάρκεια του πρώτου μισού του 14ου αιώνα αναδεικνύει τον ενεργό ρόλο που ανέλαβαν προοδευτικά τα μέλη των συμβουλίων σε όλους τους τομείς της τοπικής ζωής και, συγχρόνως, αποτυπώνει την αγωνιώδη προσπάθειά τους αφενός για τη διεύρυνση των διοικητικών τους αρμοδιοτήτων και αφετέρου για την περιχαράκωση της τάξης τους από τις νέες κοινωνικές ομάδες που επιδίωκαν να διεισδύσουν στους κόλπους της. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι για την περίοδο ανάμεσα στο 1363 και το 1416, για πενήντα δηλαδή και πλέον χρόνια, δεν έχουν διασωθεί αρχειακές μαρτυρίες σχετικά με την αποστολή πρεσβειών. Η χρονική συνάφεια της απότομης διακοπής των πρεσβειών με την εκδήλωση της αποστασίας του Αγίου Τίτου το 1363 ασφαλώς δεν είναι συμπτωματική και συνιστά μια ενδιαφέρουσα παράμετρο, που δεν είχε επισημανθεί προηγουμένως, πολύ περισσότερο μάλιστα αν ληφθεί υπόψη το ιδιαίτερο βάρος που έδιναν οι εγχώριοι στη χρήση αυτού του προνομιακού δικαιώματος, αλλά και ο συστηματικός τρόπος με τον οποίον το είχαν ασκήσει μέχρι εκείνη τη στιγμή. Η πρόσκαιρη αναστολή της λειτουργίας του θεσμού πρέπει να συνδέεται με τα μέτρα που έλαβε η Μητρόπολη την επαύριο της καταστολής της επαναστατικής κίνησης, στο πλαίσιο της προσπάθειας για την αποκατά-

12. Βλ. Παράρτημα.

σταση της διασαλευμένης τάξης στο νησί. Την υπόθεση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι η αποστολή των εκπροσώπων των φεουδαρχών στη Βενετία το 1416, που σηματοδοτεί την επαναλειτουργία του θεσμού, έγινε με διαταγή των ανώτατων αρχών και όχι με πρωτοβουλία των ίδιων. Πάντως, το φαινόμενο και η ενδεχόμενη σύνδεσή του με τις εξελίξεις που συντελούνται στα συλλογικά όργανα την ίδια εποχή αξίζει να αποτελέσουν μελλοντικό ερευνητικό πεδίο.

Με βάση τη γεωγραφική προέλευση, οι κρητικές πρεσβείες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: α) σε εκείνες που εκπροσωπούν το σύνολο του νησιού και β) σε εκείνες που αποστέλλονται χωριστά, αν και σε αρκετές περιπτώσεις συγχρονισμένα, για λόγους μάλλον οικονομικής φύσεως, από τον Χάνδακα, τα Χανιά και το Ρέθυμνο¹³. Η πρώτη κατηγορία απαντά σε όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, ενώ η δεύτερη εμφανίζεται στις αρχές του 14ου αιώνα, γεγονός που πρέπει να συνδέεται με τη σύσταση και λειτουργία τοπικών συμβουλίων στις τρεις πόλεις-κέντρα των ομώνυμων διοικητικών διαμερισμάτων. Κατ' επέκταση, η εκπροσώπηση των κατοίκων του τέταρτου διοικητικού διαμερίσματος, αυτού της Σητείας, μέσω των πρεσβειών του Χάνδακα μπορεί να αποδοθεί στην απουσία αντίστοιχων συλλογικών οργάνων από την περιοχή.

Δικαίωμα αποστολής πρεσβειών στη Μητρόπολη είχαν, σύμφωνα με τη βενετική νομοθεσία, μόνον τα επίσημα αναγνωρισμένα συλλογικά σώματα, τα οποία συγκροτούσαν μια, ανάλογα με τη χρονική περίοδο, άλλοτε ανοικτή και άλλοτε αυστηρά προσδιορισμένη ως προς τα χαρακτηριστικά «κοινότητα» ατόμων¹⁴. Στην περίπτωση της Κρήτης, το δικαίωμα της εκπροσώπησης του εγχώριου πληθυσμού κατά τους πρώτους αιώνες της βενετοκρατίας ανήκε στα μέλη των τοπικών συμβουλίων¹⁵. Με βάση αυτό το δεδομένο, οι εξελίξεις που συντελούνται στα κοινοτικά σώματα στη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου μπορούν, σε μια αντίστροφη διαδικασία, να ανιχνευθούν μέσα από τα κείμενα των πρεσβειών και τις σχετικές απαντήσεις των μητροπολιτικών αρχών. Οι κρητικές αντιπροσωπίες από τις αρχές της όγδοης δεκαετίας του 13ου αιώνα ως την έκτη δεκαετία του 14ου αιώνα

13. Ειδικά για τις πρεσβείες από το Ρέθυμνο, βλ. και Χ. ΓΑΣΠΑΡΗΣ, Το διαμέρισμα και η πόλη του Ρεθύμνου (13ος-15ος αι.). Ιστορικό σχέδιασμα, στο: *Της Βενετίας το Ρέθυμνο. Πρακτικά Συμποσίου. Ρέθυμνο 1-2 Νοεμβρίου 2002*, ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ – ΑΣΠΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ (επιμ.), Βενετία 2003, κυρίως σ. 40, 49-54.

14. Υπό αυτήν την έννοια ως «κοινότητα» μεταφράζεται και ο όρος «universitas»-«università», το σύνολο δηλαδή μιας συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, με κοινές ταυτότητες και επιδιώξεις.

15. Βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων, ό.π., σ. 101.

εκπροσωπούν την εξέχουσα κοινωνική ομάδα των φεουδαρχών. Το 1281, το Μείζον Συμβούλιο της Βενετίας, απαντώντας σε αίτημα πρεσβείας του νησιού σχετικά με την αγορά σιτηρών από το Δημόσιο, χαρακτηρίζει τον Pietro Vido ως πρέσβη και πληρεξούσιο των φεουδαρχών της Κρήτης (*ambaxiator et syndicus Cretensis militum*)¹⁶. Αντίστοιχα, οι πρεσβείες του 14ου αιώνα αποστέλλονται από το σώμα των φεουδαρχών του Χάνδακα, των Χανίων και του Ρεθύμνου (*universitas militum/militum et feudatorum Candide, ambaxiata feudatorum Candide και universitas Canee*)¹⁷. Στα μέσα ωστόσο του ίδιου αιώνα, παράλληλα με τις πρεσβείες των φεουδαρχών, εμφανίζεται και μια πρεσβεία της «πόλης» του Χάνδακα¹⁸. Στη σημαντική αυτή πρεσβεία, με την οποία επιχειρείται η αποκάθαρση του Μείζονος Συμβουλίου της κρητικής πρωτεύουσας από τα «ανάξια» άτομα που είχαν διεισδύσει στους κόλπους του με χαριστικές πράξεις της τοπικής διοίκησης και καθιερώνεται η διαδικασία της ετήσιας απόδειξης των προσόντων των μελών του, αποτυπώνεται ο σταδιακός μετασχηματισμός της κοινωνίας από τη φεουδαρχική στην αστικού τύπου οργάνωση, η οποία θα περιλάμβανε τις δύο κατηγορίες ευγένειας, την ανώτερη βενετική και την κρητική. Απόρροια της πρεσβείας των κρητικών φεουδαρχών του 1462, η θέσπιση του τίτλου της κρητικής ευγένειας κατοχύρωσε νομικά το, μέχρι τότε άτυπο, καθεστώς της νέας κοινωνικής ομάδας που διαμορφώθηκε σε διάστημα ενός περίπου αιώνα, μέσα από αργές διαδικασίες, και που την αποτελούσαν άτομα προνομιούχα, αλλά για διάφορους λόγους διακριτά από τους κατόχους της βενετικής ευγένειας¹⁹. Την παραπάνω ομάδα συγκρότησαν Λατίνοι, μη βενετικής καταγωγής, Βενετοί από υποδεέστερα της ευγένειας κοινωνικά στρώματα που μετοίκησαν στην Κρήτη, φεουδάρχες που είχαν απολέσει τον τίτλο της βενετικής ευγένειας, καθώς και Ελληνορθόδοξοι, οι οποίοι, αν και είχαν κατορθώσει να ενσωματωθούν στη φεουδαρχική τάξη, παρέμεναν αποκλεισμένοι από τα συλλογικά όργανα και από τις δυνατότητες συμμετοχής στην τοπική διοίκηση. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ερμηνευθεί η παρουσία του Κωνσταντίνου Talassino (Θαλασσινού), ως εκπροσώπου του «κρητικού λαού», πλάι στους βενετούς ευγενείς Filippo Corner και Nicolò Dandolo, στην πρεσβεία

16. Παράρτημα: 13 Δεκεμβρίου 1281.

17. Ό.π.: 3 Ιουλίου 1304, 1 Ιουλίου 1307, 31 Ιουλίου 1317, 9 Απριλίου 1325, 21 Ιανουαρίου 1333, 16 Νοεμβρίου 1333, 27 Αυγούστου 1342, 8 Αυγούστου 1342, 5-8 Ιουλίου 1344 (Χάνδακας), 27 Μαρτίου 1318, 7 Ιουλίου 1334, 22 Φεβρουαρίου 1340, 27 Αυγούστου 1342, 27 Αυγούστου 1356, 4 Ιουλίου - 20 Αυγούστου 1360 (Χανιά), 7 Ιουλίου 1334, 1 Ιουλίου 1342, 30 Αυγούστου 1356, 4 Ιουλίου 1359 (Ρέθυμνο), 18 Αυγούστου 1349 (Κρήτη).

18. Παράρτημα: 5-20 Απριλίου 1356.

19. Παράρτημα: 24 Νοεμβρίου - 7 Σεπτεμβρίου 1463.

των φεουδαρχών του Χάνδακα και της Σητείας του 1449, δεκατρία χρόνια πριν από την επίσημη θεσμοθέτηση της κρητικής ευγένειας. Η σύσταση της πρεσβείας αντανακλά, σε ένα πρώτο επίπεδο, τη διάκριση μέσα στους κόλπους των τοπικών συμβουλίων σε κατόχους τίτλων και μη, και, σε ένα δεύτερο, τον διαχωρισμό της κρητικής κοινωνίας σε ευγενείς και λαό²⁰. Από τα μέσα του 15ου αιώνα και στο εξής, η αποστολή πρεσβειών θα αποτελέσει προνομιακό δικαίωμα των μελών των νέων συμβουλίων των ευγενών-φεουδαρχών, λατινικής και ελληνικής καταγωγής²¹.

Εκτός από τα παραπάνω συλλογικά όργανα, δικαίωμα αποστολής πρεσβειών είχαν οι εβραϊκές κοινότητες του νησιού²². Η εβραϊκή μειονότητα αποτελούσε μια χωριστή πληθυσμιακή ομάδα με εθνοτικά-θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Αν και υποδεέστερο, το νομικό καθεστώς των Εβραίων τους επέτρεπε να είναι οργανωμένοι, πολιτικά και θρησκευτικά, και να εκπροσωπούνται ενώπιον των βενετικών αρχών από τους εκλεγμένους αξιωματούχους τους. Άλλωστε, τη Βενετία την ενδιέφερε να διατηρεί έναν διάυλο επικοινωνίας με την οικονομικά ισχυρή εβραϊκή κοινότητα, καθώς τα μέλη της όχι μόνον κατέβαλλαν ετήσιους φόρους προς το Δημόσιο αλλά και αναγκαστικά δάνεια, ενώ τόσο οι φεουδάρχες σε καιρό ειρήνης όσο και οι βενετοί αξιωματούχοι σε περίοδο πολέμου κατέφευγαν σε αυτούς για να δανεισθούν σημαντικά χρηματικά ποσά²³.

20. Παράρτημα: 16 Μαΐου 1449. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Η εξέλιξη της κρητικής ευγένειας, ό.π., σ. 216 κ.εξ.

21. Παράρτημα: 12 Ιουνίου - 18 Ιουλίου 1455, 27 Αυγούστου - 23 Δεκεμβρίου 1490, 20 Μαρτίου - 10 Απριλίου 1499 (Κρήτη), 14 Αυγούστου - 6 Σεπτεμβρίου 1462, 11 Ιανουαρίου 1471 (Χάνδακας - Σητεία), 30 Αυγούστου 1499 - 25 Μαΐου 1500 (Χάνδακας), 22 Μαρτίου - 6 Απριλίου 1487 (Ρέθυμνο). Για τις εξελίξεις στα συμβούλια από τον 13ο ως τον 15ο αιώνα βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων, ό.π., σ. 60-79.

22. Παράρτημα: 1 Ιουλίου 1342, πρεσβεία των Εβραίων της Κρήτης, και 8 Μαΐου 1356, πρεσβεία της εβραϊκής κοινότητας του Ρεθύμνου.

23. Για την εβραϊκή κοινότητα της Κρήτης σε όλη την περίοδο της βενετοκρατίας, βλ. ΣΤ. Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, Οί Έβραιοι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ένετοκρατίας, *Κρητική Στοά* 2 (1909) 209-224 [= Ο ΙΔΙΟΣ, Μελετήματα, Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ - Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ (επιμ.), Ηράκλειο 1980, σ. 112-126]. J. STARR, Jewish Life in Crete under the Rule of Venice, *American Academy of Jewish Research, New York City, Proceedings* 12 (1942) 60-114· ΜΑΡΙΑ Κ. ΧΑΙΡΕΤΗ, Άνέκδοτα βενετικά έγγραφα περί τῶν Έβραίων ἐν Κρήτῃ, *Έπετηρίς τῆς Έταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 33 (1964) 163-184· D. JACOBY, Venice, the Inquisition and the Jewish Communities of Crete in the Early 14th Century, *Studi Veneziani* 12 (1970) 127-144 [= ανατ. Ο ΙΔΙΟΣ, Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, sociétés, économies, Variorum Reprints, London 1979, αρ. IX]. Ο ΙΔΙΟΣ, Quelques aspects de la vie juive en Crète dans la première moitié du XVe siècle, στο: *Πεπραγμένα του Γ΄ Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 2, Αθήνα 1974, σ. 108-117· Ο ΙΔΙΟΣ, Les Juifs à Venise du XIe au milieu du XVIe siècle, στο: *Venezia centro di mediazione tra Oriente et Occidente*, H. G. BECK κ.ά. (επιμ.), Firenze 1977, σ.

Μια άλλη πληθυσμιακή ομάδα με εθνοτικά-θρησκευτικά χαρακτηριστικά, που εμφανίζεται να επικοινωνεί απευθείας με τη Μητρόπολη, είναι οι Αρμένιοι: το 1363, ο αρχιεπίσκοπος των Αρμενίων ζήτησε από τη βενετική κυβέρνηση την παραχώρηση μιας εκκλησίας και έκτασης γης στον Χάνδακα, κατάλληλης για την εγκατάσταση 2.000 ομοεθνών του, προσφύγων από την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Επίσης, ζήτησε να τους δοθεί η βενετική υπηκοότητα καθώς και εμπορικές διευκολύνσεις. Όπως συνάγεται από την απάντηση των αρχών, ο αρμένιος ιεράρχης απευθύνθηκε στις μητροπολιτικές αρχές, αφού προηγουμένως είχε διαπραγματευθεί τους όρους της εγκατάστασης των προσφύγων με τον δούκα της Κρήτης και τους συμβούλους του, προφανώς γιατί η τελική απόφαση δεν ενέπιπτε στις αρμοδιότητές τους. Αν και έχει ως αφετηρία την Κρήτη, η πρεσβεία δεν πραγματεύεται ζητήματα του μόνιμα εγκατεστημένου στο νησί αρμενικού στοιχείου, αλλά εντάσσεται στο πλαίσιο της πολιτικής της Βενετίας για τη δημογραφική ενίσχυση του νησιού μετά από τα αλλεπάλληλα πλήγματα που υπέστη από την επέλαση της πανώλης²⁴.

Τέλος, ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η μικτή πρεσβεία Εβραίων-φρουδαρχών του 1416, η οποία στόχευε μεταξύ άλλων στην επίλυση των σοβαρότατων προβλημάτων που είχαν ανακύψει εξαιτίας της υπερχρέωσης των

163-216 [= ανατ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Recherches*, ό.π., αρ. VIII]· Ο ΙΔΙΟΣ, *Venice and the Venetian Jews in the Eastern Mediterranean*, στο: *Gli Ebrei e Venezia (secoli XIV-XVIII)*, G. COZZI (επιμ.), Milano 1987, σ. 29-58, 59-63 (Discussione) [= ανατ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Variorum Reprints, Northampton 1989, αρ. X]· S. BORSARI, *Ricchi e poveri nelle comunità ebraiche di Candia e Negroponte (secc. XIII-XIV)*, στο: *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής*, ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ (επιμ.), Βενετία 1988, σ. 211-222· Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, *Η εβραϊκή κοινότητα του Χάνδακα στα μέσα του 16ου αι.*, στο: *Άνθη Χαρίτων*, † Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ (επιμ.), Βενετία 1998, σ. 729-752, όπου βιβλιογραφία.

24. Παράρτημα: 1 Ιουλίου 1363. Οι Αρμένιοι εγκατέλειπαν μαζίκι τις εστίες τους, αναζητώντας καταφύγιο στα λατινικά κράτη της Ανατολής και ειδικότερα στις βενετικές κτήσεις, κάτω από την πίεση της εξάπλωσης των Τούρκων και των Μογγόλων προς τα δυτικά· βλ. P. TOPPING, *Armenian and Greek Refugees in Crete and the Aegean World (XIV-XV Centuries)*, στο: *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Αγ. Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981, τ. 2, Ηράκλειο 1985, σ. 364-374. Η τύχη της συγκεκριμένης ομάδας των αρμενίων προσφύγων δεν είναι γνωστή. Θεωρείται πιθανό, ωστόσο, ότι η εκδήλωση της επανάστασης του Αγίου Τίτου στις αρχές του Αυγούστου του ίδιου έτους εμπόδισε ή τουλάχιστον ανέβαλε την εγκατάστασή τους στο νησί για αρκετό χρονικό διάστημα. Για τα μέτρα που έλαβε η Βενετία με σκοπό την πληθυσμιακή ενίσχυση της Κρήτης κατά τον 14ο και 15ο αιώνα, βλ. THIRIET, *La Romanie vénitienne*, ό.π., σ. 263 κ.εξ., σ. 413-414. Μέσα σε διάστημα δεκαπέντε ετών, η επιδημία της πανώλης εμφανίσθηκε στο νησί της Κρήτης τρεις φορές, το

φεουδαρχών στους εβραίους τοκογλύφους. Το φαινόμενο είχε λάβει ανησυχητικές διαστάσεις και απειλούσε να διαταράξει τις ισορροπίες στο νησί, καθώς οι φεουδάρχες υποχρεώνονταν να εκποιήσουν τις γαίες τους, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των δανειστών τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Σύγκλητος αναγκάστηκε να τροποποιήσει απόφαση με την οποία οριζόταν η συγκρότηση ειδικής τριμελούς επιτροπής, που θα αναλάμβανε τον διακανονισμό των χρεών της φεουδαρχικής τάξης, γιατί δεν βρέθηκε ούτε ένας μη κατάχρεος στους Εβραίους ευγενής φεουδάρχη για τη στελέχωσή της²⁵.

Οι πρέσβεις (*amabaxiatores*) εκλέγονταν μεταξύ των εξεχόντων μελών των κρητικών συμβουλίων και συχνά διέθεταν ειδικές γνώσεις, απαραίτητες για τη διαχείριση συγκεκριμένων ζητημάτων, ή διοικητική εμπειρία, ώστε να κινούνται με ευχέρεια μέσα στον λαβύρινθο της βενετικής γραφειοκρατίας²⁶. Ο αριθμός των προσώπων που μετείχαν σε κάθε πρεσβεία ποίκιλλε κατά περίπτωση, συνήθως όμως δεν υπερέβαιναν τα τέσσερα. Στις πρεσβείες του 14ου και 15ου αιώνα κυριαρχούν τα μέλη μεγάλων βενετικών οικογενειών, όπως των Corner, Dandolo, Gradenigo και Querini. Από τις πλέον δραστήριες σε αυτόν τον τομέα, η οικογένεια Corner εκπροσωπείται με επτά μέλη, έξι από τον κλάδο του Χάνδακα και ένα από τον κλάδο του Ρεθύμνου: πρέσβεις διατέλεσαν οι ευγενείς του Χάνδακα Andrea και Alexio Corner από δύο φορές ο καθένας, κατά τα έτη 1301, 1304 και 1342, 1344 αντίστοιχα, καθώς και οι, επίσης ευγενείς του Χάνδακα, Marco (1307), Nicolò (1325), Giovanni (1342), Filippo (1449) και ο ευγενής του Ρεθύμνου Marco (1487), από μια φορά ο καθένας²⁷. Παρότι ήδη από τα μέσα του 14ου αιώνα στα τοπικά συμβούλια μετείχαν και ορισμένες αυτόχθονες οικογένειες, οι βενετοί ευγενείς φεουδάρχες εμφανίζονται να μονοπωλούν τις πρεσβείες τουλάχιστον

1347, το 1348 και ξανά το 1362, βλ. Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, 'Η πανώλης ἐν Κρήτῃ. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιδημιῶν τῆς νήσου, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 21 (1970-1971) 118-136 [= ανατ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Βενετοκρητικά Μελετήματα* (1971-1994), *Ηράκλειο* 1996, σ. 13-36]· Κ. Π. ΚΩΣΤΗΣ, *Στον καιρὸ τῆς πανώλης. Εἰκόνες ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, 14ος-19ος αἰ., Ηράκλειο* 1995, σ. 301-311, 317-318.

25. Παράρτημα: πρεσβεία τῆς 21-29 Αυγούστου 1416. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, *Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ*, ὁ.π., σ. 217-218 [= Ο ΙΔΙΟΣ, *Μελετήματα*, ὁ.π., σ. 120-121]· STARR, *Jewish Life in Crete under the Rule of Venice*, ὁ.π., σ. 84-86.

26. THIRIET, *La Romanie vénitienne*, ὁ.π., σ. 207-208· ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΛΑ, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, ὁ.π., σ. 102.

27. Σχετικὰ με τὴν οικογένεια Corner, βλ. MCKEE, *Uncommon Dominion*, ὁ.π., σ. 38, 40, 44, 55-56, 64-65, 80-81, 85, 162-163.

χιστον μέχρι τα μέσα του επόμενου αιώνα. Το φαινόμενο αυτό πρέπει να αποδοθεί στην αριθμητική υπεροχή των τελευταίων στα συλλογικά όργανα αλλά και στο ότι το κύρος που απέρρεε από τον τίτλο του βενετού ευγενή τους καθιστούσε καταλληλότερους συνομιλητές των ανώτατων αρχών. Τα μόνα άτομα ελληνικής καταγωγής που μαρτυρείται ότι κατείχαν την ιδιότητα του πρέσβη είναι ο Κωνσταντίνος Θαλασσινός και ο *sapiens vir* Αντώνιος Γιαλινάς (Ialina). Ο πρώτος, όπως προαναφέρθηκε, συμμετείχε σε πρεσβεία που απέστειλαν στη Βενετία οι φεουδάρχες του Χάνδακα και της Σητείας τον Μάιο του 1449, με την ιδιότητα του εκπροσώπου του «κρητικού λαού», ενώ ο δεύτερος εμφανίσθηκε ενώπιον των μητροπολιτικών αρχών τον Νοέμβριο του 1462, ως απεσταλμένος των κρητικών φεουδαρχών. Και στις δύο περιπτώσεις, οι επαφές των πρέσβων με τα μητροπολιτικά όργανα είχαν ως στόχο την προώθηση συγκεκριμένων αιτημάτων που αφορούσαν στην κοινωνική ομάδα στην οποία ήταν ενταγμένοι.

Τα ζητήματα που τίγονται στα κείμενα των πρεσβειών καλύπτουν ένα ευρύτατο θεματικό φάσμα. Σε μια γενικευτική κατάταξη διακρίνονται α) αιτήματα που αφορούν στο σύνολο του πληθυσμού, όπως η οργάνωση της άμυνας, το οχυρωματικό δίκτυο, τα λιμενικά έργα, το εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο και β) αιτήματα που προωθούν τα συμφέροντα της τάξης των φεουδαρχών-ευγενών, αποσκοπώντας «σε προνομιακές ρυθμίσεις υπέρ των ίδιων, συχνά σε βάρος άλλων πληθυσμιακών ομάδων»²⁸. Ενδεικτικά είναι τα αιτήματα αφενός της πρεσβείας των φεουδαρχών του Χάνδακα του 1325 για την απαλλαγή τους από την υποχρέωση της συντήρησης των βιλλάνων και των σκλάβων που είχαν φυλακισθεί για χρέη κατ' απαίτησή τους, και αφετέρου της πρεσβείας των φεουδαρχών των Χανίων του 1302 για την εκλογή αξιωματούχων και δικαστών αποκλειστικά από την τάξη τους. Πολλά θέματα επανέρχονται σταθερά, με διαφορετική μορφή, όπως: ζητήματα που σχετίζονται με την απονομή της δικαιοσύνης, η ρύθμιση της τιμής και της ποσότητας των σιτηρών που προμηθευόταν το βενετικό Δημόσιο από τους φεουδάρχες, η αγορά αλόγων, η μείωση των έκτακτων οικονομικών εισφορών προς την πολιτεία. Άλλα πάλι ζητήματα μπορεί να τοποθετηθούν σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες. Έτσι, στο πλαίσιο της επανάστασης του Βάρδα Καλλέργη, το 1342, ανάμεσα στα αιτήματα που υπέβαλαν οι εκπρόσωποι των φεουδαρχών του Ρεθύμνου στην κεντρική Διοίκηση ήταν να αποδοθούν τα φέουδα των επαναστατών, που είχαν φονευθεί, σε όσους είχαν συμβάλει στην καταστολή του κινήματος²⁹.

28. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΛΑ, Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων, ό.π., σ. 103.

29. Για τις παραπάνω πρεσβείες βλ. Παράρτημα.

Η γλώσσα στην οποία έχουν παραδοθεί τα κείμενα των πρεσβειών είναι η λατινική, και για την ακρίβεια η μεσαιωνική λατινική, μέχρι το 1499, οπότε αντικαθίσταται από το βενετικό ιδίωμα, σε αντιστοιχία με τις γλωσσικές εξελίξεις που παρατηρούνται στον χώρο της δημόσιας διοίκησης³⁰.

Συνοψίζοντας, η πρώτη επεξεργασία των κειμένων των κρητικών πρεσβειών ανέδειξε ένα πλούσιο και πολύσημο υλικό, που σε συνδυασμό με άλλου είδους αρχειακές πληροφορίες μπορεί να αποτελέσει προνομιακό ερευνητικό πεδίο για τη μελέτη της ιστορίας και ειδικότερα των κοινοτικών θεσμών της πρώιμης βενετοκρατίας στο νησί της Κρήτης.

---

30. Ανάλογες εξελίξεις παρατηρούνται στη γλώσσα των κερκυραϊκών πρεσβειών της ίδιας περιόδου, βλ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Πρεσβείες, ό.π., σ. 25.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

(Δ)= δημοσιευμένη, (ΕΔ)= ελλιπώς δημοσιευμένη, (Π-Α)= περίληψη-αδημοσίευτη, (ΠΕ)= περίληψη με αποσπάσματα δημοσιευμένα εκτενώς, (Μ)= ιταλική μετάφραση

ΠΗΓΕΣ

Archivio di Stato di Venezia (=A.S.V.)

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

- Σ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Ιστορικά κρητικά έγγραφα. Αποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, Ακαδημία Αθηνών], τ. 1/Π, Αθήνα 1933.
- Σ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Ιστορικά κρητικά έγγραφα. Θεσπίσματα της Βενετικής Γερουσίας [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, Ακαδημία Αθηνών], τ. 1, Αθήνα 1936.
- Σ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Ιστορικά κρητικά έγγραφα. Θεσπίσματα της Βενετικής Γερουσίας [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, Ακαδημία Αθηνών], τ. 2/Π, Αθήνα 1937.
- Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες Κρητών προς τη Βενετία (1487-1558), Ιωάννινα 1986.
- G. CERVellini, Documento venetocrete del Dugento, Padova 1906.
- R. CESSI – P. SAMBIN, Le deliberazioni del Consiglio dei Rogati (Senato), Serie "Mixtorum", τ. 1, libri I-XIV, Venezia 1960.
- R. CESSI – M. BRUNETTI, Le deliberazioni del Consiglio dei Rogati (Senato), Serie "Mixtorum", τ. 2, libri XV-XVI, Venezia 1961.
- E. GERLAND, Das Archiv des Herzogs von Kandia, Strassburg 1899.
- Venezia-Senato, Deliberazioni miste, τ. 10: Reg. 23 (1345-1347), εκδ. FRANCESKA GIRARDI, Venezia 2004.
- H. NOIRET, Documents pour servir a l'histoire de la Crète sous la domination vénitienne de 1380 à 1485. Tirés des archives de Venise, Paris 1892.

ΕΠΙΤΟΜΕΣ

- Σ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Εισαγωγή των Μνημείων της Ιστορίας του Ελληνισμού, Κέρκυρα 1926.
- R. PREDELLI, I Libri Commemoriali della Republica di Venezia: Regesti, τ. 1, Venezia 1876.
- F. THIRIET, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie, τ. 1, Paris-La Haye 1958.

SUMMARY

THE CREATION OF AN ELECTRONIC DATABASE OF THE EMBASSIES OF VENETIAN CRETE (13TH- 15TH CENTURIES): A FIRST APPROACH TO THE ARCHIVAL MATERIAL

Embassies were the main channel of communication between the population of Venetian dominated Greek territories and the mother city. According to Venetian legislation the right to send embassies to Venice was reserved for corporate bodies. This article presents the initial results of the computerization of published and unpublished texts of Cretan embassies through a database system and examines their significance as primary sources for the study of the history of Crete and especially the communal institutions during the decisive first three centuries of Venetian rule.

MARINA KOUMANOUDI

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΕΣΒΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ
(13ος-15ος αι.)

ημ/νία έναρξης	ημ/νία λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός άρθρων	αρχαική παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
1217	1224	Χάνδακας	επίσκοποι, ηγούμενοι, ιερείς και λαός πόλης του Χάνδακα	αναφορά προς τον δόγη Πέτρο Ziani		A.S.V., <i>Atti Diplomatici</i> , b. 7, fasc. A	CERVellini, Documento inedito, σ. 13-18 (Δ)
	1270/04/12	Κρήτη	επίσκοπος Κνωσσού Pietro Sisinulo και άλλοι	αίτημα – απάντηση	1	A.S.V., <i>Maggiore Consiglio</i> , lib. Bifrons, φ. 29r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Αποφάσεις, 1/II, σ. 3, αρ. 1 (Δ)
	1281/12/13	Κρήτη	milites nobilis vir (=n.v.) Pietro Vido	απάντηση	1	A.S.V., <i>Maggiore Consiglio</i> , Liber Comune, 1, f. 118v (98v)	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Εισαγωγή, σ. 40 (Π-Α)
1301/01/17	1301/01/21	Κρήτη – Χάνδακας	milites Candide n. v. Andrea Corner	αιτήματα – απαντήσεις	4	A.S.V., <i>Senato Misti</i> , reg. 1, φ. 105v, no 10	CESSI - SAMBIN, Deliberazioni, σ. 12-13, αρ. 52-55 (Δ)
	1302/05/08	Χανιά	ρέκτορας (Marino Gradenigo) και φεουδάρχες Χανίων εντολόδοχος Enrigaccio Gradenigo	αιτήματα	12	A.S.V., <i>Commemoriali</i> , reg. 1, φ. 28v	PREDELLI, <i>Commemoriali</i> , 1, σ. 22, αρ. 90 (Π-Α)

ημ/νία εναρξης	ημ/νία λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός άρθρων	αρχαιολογική παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
	1304/07/03	Κρήτη	κοινότητα φεουδαρχών [Χάνδακα] (universitas) nobiles viri Andrea Corno & Lunardo Gradenigo	αιτήματα – απαντήσεις	1 (4)	A.S.V., <i>Archivio Duca di Candia</i> , b. 50bis, fasc. 10 Ambascerie di Candia (1304-1619) e scritture diverse (secc. XIII-XVII), φ. 1r-v [αντίγραφο από το Libro Negro, della Cancellaria Maggiore di Candia, φ. 3], περιέχει μόνο το πρώτο άρθρο. A.S.V., <i>Senato Misli</i> , reg. I, φ. 35 (φωτ. 75).	GERLAND, <i>Archiv</i> , σ. 44 (E)
	1307/12/01	Χάνδακας	κοινότητα φεουδαρχών Χάνδακα (universitas) Giovanni Fratello, Lunardo Gradenigo, Pietro Borgognone, Marco Corner	αιτήματα – απαντήσεις		A. S. V., <i>Commemoriali</i> , reg. 1, φ. 108r-110v, 126v	PREDELLI, <i>Commemoriali</i> , 1, φ. 82-83, 91, αρ. 349-355, 392 (Π-A)
	1317/07/31	Χάνδακας	κοινότητα φεουδαρχών Χάνδακα (universitas militum et feudatorem Candide) Giovanni Gradenigo & Marco Falier	αιτήματα – απαντήσεις	2 (5)	A.S.V., <i>Archivio Duca di Candia</i> , b. 50bis, fasc. 10 Ambascerie di Candia (1304-1619) e scritture diverse (secc. XIII-XVII), φ. 2r- v [αντίγραφο από το Libro Negro, della Cancellaria Maggiore di Candia, φ. 5v], περιέχει μόνο ένα αίτημα	GERLAND, <i>Archiv</i> , σ. 44-45 (E)

ημ/νία έναρξης	ημ/νία λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός άρθρων	αρχιεακή παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
	1318/03/27	Χανιά	κοινότητα φεουδαρχών Xaniun (universitas feudatorum Canee) Enrico Dandolo	αιτήματα – απαντήσεις	7	A.S.V., <i>Archivio Duca di Candia</i> , b. 50bis, fasc. 10 Ambascerie di Candia (1304-1619) e scritture diverse (secc. XIII-XVII), φ. 3r-v [αντίγραφο από το Libro Negro, della Cancellaria Maggiore di Candia, φ. 8]	GERLAND, <i>Archiv</i> , σ. 45-46 (E)
	1325/04/09	Χάνδακας	φεουδάρχες του Χάνδακα (universitas militum Candide) n. v. Nicolò Corner, Andrea Dandolo, Michele Gradenigo	αιτήματα – απαντήσεις	18	A.S.V., <i>Archivio Duca di Candia</i> , b. 50bis, fasc. 10 Ambascerie di Candia (1304-1619) e scritture diverse (secc. XIII-XVII), φ. 7r- 13v [αντίγραφο από το Libro Feudati Noveli essistente nella massaria della cancellaria Ducal di Candia, φ. 40]	GERLAND, <i>Archiv</i> , σ. 46-52 (E)
	1333/01/21	Κρήτη - Χάνδακας	φεουδάρχες της Κρήτης / Χάνδακα	αιτήματα – απαντήσεις	6	A.S.V., <i>Senato Misti</i> , reg. 15, φ. 50, 55v > ΔΕΝ ΥΠΗΡΞΕ ΔΥΝΑΤΗ ΑΥΤΟΨΙΑ	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, <i>Εισαγωγή</i> , σ. 43/THIRIET, <i>Delib.</i> , σ. 28 (Π- Α)
	1333/11/16	Χάνδακας	φεουδάρχες του Χάνδακα	αιτήματα – απαντήσεις	6	A.S.V., <i>Senato Misti</i> , reg. 16, φ. 38v-39r	CESSI-BRUNETTI, <i>Deliberazioni</i> , σ. 247-249, ap. 268, ΘΕΟΤΟΚΗΣ, <i>Εισαγωγή</i> , σ. 43/THIRIET, <i>Delib.</i> , σ. 30-31 (M)

ημ/νία έναρξης	ημ/νία λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός άρθρων	αρχαιολογική παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
	1334/07/07	Ρέθυμνο	φρουδάρχες Ρεθύμνου	απαντήσεις	2	A.S.V., Senato Misti, reg. 16, φ. 72v	CESSI-BRUNETTI, Deliberazioni, σ. 329, αρ. 527, ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Εισαγωγή, σ. 44 (M)
	1334/07/07	Χανιά	φρουδάρχες των Χανίων	αιτήματα – απαντήσεις	10	A.S.V., Senato Misti, reg. 16, φ. 71v-72r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 149-150 (Δ)
1340/02/08	1340/02/22	Χανιά	φρουδάρχες Χανίων Totia Vlemiano	αιτήματα – απαντήσεις	11	A.S.V., Senato Misti, reg. 18, φ. 87r-92r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 186-191 (Δ)
	1342/07/01	Ρέθυμνο	φρουδάρχες Ρεθύμνου	αιτήματα – απαντήσεις	3	A.S.V., Senato Misti, reg. 20, φ. 64r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 222-223, αρ. 11 (Δ)
	1342/07/01	Κρήτη	Εβραίοι Κρήτης	αιτήματα – απαντήσεις	5	A.S.V., Senato Misti, reg. 20, φ. 64v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 224-226, αρ. 12 (Δ)
	1342/08/08	Κρήτη - Χάνδακας	πρέσβεια φρουδάρχων Χάνδακα Giovanni Corner	αιτήματα – απαντήσεις	3	A.S.V., Senato Misti, reg. 22, φ. 74r-v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 228-230, αρ. 16 (Δ)
	1342/08/27	Χανιά	φρουδάρχες Χανίων Thomasino Barozzi	αιτήματα – απαντήσεις	8	A.S.V., Senato Misti, reg. 20, φ. 79r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 239-241 (Δ)
	1342/08/27	Κρήτη - Χάνδακας	φρουδάρχες Κρήτης Alexio Corner	αιτήματα – απαντήσεις	7	A.S.V., Senato Misti, reg. 20, φ. 78v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 237-239, αρ. 26 (Δ)
1344/07/05	1344/07/08	Κρήτη - Χάνδακας	φρουδάρχες Κρήτης/ Χάνδακα Alexio Corner	αιτήματα – απαντήσεις	9	A.S.V., Senato Misti, reg. 22, φ. 37r-v, 38v- 39v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 264-269 (Δ)
	1346/07/06	Χάνδακας, Χανιά	"πιστοί" του Χάνδακα και Χανίων	απάντηση σε επιστολές	1	A.S.V., Senato Misti, reg. 22, φ. 45v και reg. 23, φ. 52r-v	Venezia – Senato, Delib., αρ. 494-495 (Δ)
	1349/08/18	Κρήτη	φρουδάρχες Κρήτης Pietro Quirini	αιτήματα – απαντήσεις	8	A.S.V., Senato Misti, reg. 25, φ. 43r-44r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 1, σ. 293-297 (Δ)

ημ/νια έναρξης	ημ/νια λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός άρθρων	αρχαιολογική παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
1356/04/05	1356/04/20	Χάνδακας	της πόλης του Χάνδακα (invitalis Candide)	αιτήματα -- απαντήσεις	3	A.S.V., Senato Misti, reg. 29, φ. 70r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 27-29, αρ. 20 (Δ)
	1356/05/08	Ρέθυμνο	κοινότητα Εβραίων Samargia γιος του Solomon, εγγονός του Savi	αίτημα -- απάντηση	2	A.S.V., Senato Misti, reg. 27, φ. 79r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 29-30, αρ. 21 (Δ)
	1356/08/27	Χανιά	φεουδάρχες Χανίων Marco Zancarlo	αιτήματα -- απαντήσεις	12	A.S.V., Senato Misti, reg. 27, φ. 93r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 35-40, αρ. 32 (Δ)
	1356/08/30	Ρέθυμνο	φεουδάρχες Ρεθύμνου Γεωργιος Semitecolo	αιτήματα -- απαντήσεις	9	A.S.V., Senato Misti, reg. 27, φ. 94v-95v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 40-44, αρ. 33 (Δ)
	1359/07/04	Ρέθυμνο	φεουδάρχες Ρεθύμνου Paolo Quirini	αιτήματα -- απαντήσεις	4	A.S.V., Senato Misti, reg. 29, φ. 12v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 67-70, αρ. 1 (Δ)
1360/07/04	1360/08/20	Χανιά	φεουδάρχες Χανίων Pantaleone de Molino	αιτήματα -- απαντήσεις	9	A.S.V., Senato Misti, reg. 29, φ. 74v, 77r, 82v-83r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 75-78, αρ. 13 (Δ)
	1363/07/01	Κρήτη	πρεσβεία Αρμενίων από τη Μαυρη Θάλασσα Marco Vignemano αρχιεπίσκοπος Αρμενίων	αιτήματα -- απαντήσεις	3	A.S.V., Senato Misti, reg. 31, φ. 23r	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Θεσπίσματα, 2/II, σ. 114-115, αρ. 20 (Δ)
1416/08/21	1416/08/29	Κρήτη	μικτή πρεσβεία αποτελούμενη από εκπροσώπους των Εβραίων της Κρήτης και δύο ευγενείς φεουδάρχες	αιτήματα -- απαντήσεις	30	A.S.V., Senato Misti, reg. 51, φ. 424v-447v (154v-161v)	NOIRET, Documents, σ. 244- 259 (ΠΕ)
1449/05/12	1449/05/16	Χάνδακας, Σητεία	κοινότητα φεουδάρχων Χάνδακα και Σητείας (universitas pseudatorium) Filippo Comer, Nicolò Dandolo	απαντήσεις στα 2 τελευταία αιτήματα	5	A.S.V., Senato Mar, reg. 3, φ. 115v, 119v- 120r	NOIRET, Documents, σ. 422- 424 (Δ)

ημ/νία έναρξης	ημ/νία λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός άρθρων	αρχαική παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
1455/06/12	1455/07/18	Κρήτη	φεουδάρχες Κρήτης Antonio de Mezzo	αιτήματα – απαντήσεις	10	A.S.V., Senato Mar, reg. 5, φ. 96r-98r	NOIRET, Documents, σ. 444- 450 (Δ)
1462/08/14	1462/09/06	Χάνδακας, Σητεία	ευγενείς & φεουδάρχες Χάνδακα και Σητείας n.v. Marco Moro, Matteo Mudazzo	αιτήματα – απαντήσεις	21	A.S.V., Senato Mar, reg. 7, φ. 74v-79r	NOIRET, Documents, σ. 467- 483 (Δ)
1462/11/24	1463/09/07	Κρήτη	φεουδάρχες Κρήτης Αντωνίος Γιαλινάς	αιτήματα – απαντήσεις	2	A.S.V., Senato Mar, 7 >ΑΠΟ ΑΥΤΟΥΣ/ΙΑ ΔΕΝ ΕΝΤΟΠΙΣΤΗΚΕ ΣΤΟ REGISTRO A.S.V., Archivio Duca di Candia, b. 50bis, fasc. 10 Ambascerie di Candia (1304-1619) e scritture diverse (secc. XIII-XVII), φφ. 71r-v [ανήγαγο από το Libro receptorium Cancellarie Maior Crete, c. 43v] & φφ. 72r-v	ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Εισαγωγή, σ. 49 (Π1-Α)
	1471/10/11	Χάνδακας, Χανιά, Σητεία	ευγενείς & φεουδάρχες Χάνδακα Matteo Mudazzo, Nicolò Grimani	αιτήματα – απαντήσεις	19	A.S.V., Senato Mar, reg. 9, φ. 114v-118r	NOIRET, Documents, σ. 513- 523 (Δ)
1487/03/22	1487/04/06	Ρέθυμνο	ευγενείς & φεουδάρχες Ρεθύμνου Marco Cornaro	αιτήματα – απαντήσεις	2	A.S.V., Senato Mar, reg. 12, φ. 107v	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 9- 10, αρ. 1 (Δ)
	1488/11/18	Κρήτη		απόφαση		A.S.V., Senato Mar, reg. 12, φ. 159r	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 10-11, αρ. 2 (Δ)

ημ/νία έναρξης	ημ/νία λήξης	τόπος προέλευσης	πρέσβεις (ονόματα)	μορφή	αριθμός σφθρών	αρχαιολογική παραπομπή	βιβλιογραφική παραπομπή
	1490/08/27	Κρήτη	universitas Crete Nicolò Dandolo, Benedetto Barbado	αιτήματα --- απαντήσεις	1	A.S.V., Senato Mar, reg. 13, φ. 27r- 28r>ΔΕΝ ΥΠΗΡΞΕ ΔΥΝΑΤΗ Η ΑΥΤΟΨΙΑ (έλειπε το registro)	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 11-14, αρ. 3 (Δ)
	1490/12/23	Κρήτη	universitas Crete Nicolò Dandolo, Benedetto Barbado και έναν κρητικό ευγενή	αιτήματα --- απαντήσεις	1	A.S.V., Senato Mar, reg. 13, φ. 35r- 36r>ΔΕΝ ΥΠΗΡΞΕ ΔΥΝΑΤΗ Η ΑΥΤΟΨΙΑ (έλειπε το registro)	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 14-18, αρ. 4 (Δ)
	1491/04/08	Χάνδακας	universitas Candide	απάντηση	1	A.S.V., Senato Mar, reg. 13, φ. 54r-v>ΔΕΝ ΥΠΗΡΞΕ ΔΥΝΑΤΗ Η ΑΥΤΟΨΙΑ (έλειπε το registro)	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 18-19, αρ. 5 (Δ)
	1498/05/21	Χάνδακας		απόφαση	1	A.S.V., Senato Mar, reg. 14, φ. 155v>ΔΕΝ ΥΠΗΡΞΕ ΔΥΝΑΤΗ Η ΑΥΤΟΨΙΑ (έλειπε το registro)	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 19-20, αρ. 6 (Δ)
1499/03/20	1499/04/10	Κρήτη - Χάνδακας	ευγενείς φεουδάρχες και universita της πόλης του Χάνδακα δύο πρέσβεις	αιτήμα - απάντηση	1	A.S.V., Senato Mar, reg. 14, φ. 179v> ΔΕΝ ΥΠΗΡΞΕ ΔΥΝΑΤΗ Η ΑΥΤΟΨΙΑ (έλειπε το registro)	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 20-21, αρ. 7 (Δ)
1499/08/30	1500/05/25	Χάνδακας	Κοινότητα Χάνδακα Ranieri Dandolo	αιτήματα - απαντήσεις	2	A.S.V., Senato Mar, reg. 14, φ. 198r-196v> Το registro που αντιστοιχεί στην ημερομηνία έλειπε	ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πρεσβείες, σ. 22, αρ. 8 (Δ)